

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Володимир ЛИТВИН
Олексій ОНИЩЕНКО • Френк СИСИН
Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Георгій ПАПАКІН — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Віталій ТЕЛЬВАК
Ольга ТОДІЙЧУК • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 10

Книга I

Серія

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ

(1924–1930)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2015

УДК 94(477)
ББК 63.3(4 УКР)
Г 91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою “Українська книга” 2015 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядкування, передмова, коментарі: Оксана ЮРКОВА

Переклад статей:
з чеської — Олена ТРЕТЯКОВА,
з російської — Світлана ПАНЬКОВА

Видавництво “Світ”

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2015
© Інститут історії України НАН України, 2015
© Юркова О.В, упорядкування, передмова,
коментарі, 2015
© Видавництво “Світ”, дизайн та художнє
оформлення, 2015

ІСТОРИЧНІ
ТА ІСТОРИОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

СУЛИМИНЕ ВІЙСЬКО В 1654 РОЦІ

Війна за визволення Білорусі з польської неволі, проголошена московським урядом літом 1654 року, відрядження туди ж Сіверського козацького війська і т. д. розбудили великі надії серед різного воєнного українського люду, що нудився важкими і малодобичними операціями козацького уряду 1650-х років під суворою і вибагливою рукою Богдана. Піднялися сподіванки, що ся білоруська кампанія може бути широкою ареною війни і добичі для вільних козацьких дружин, подібно як було се за московської Смути початку століття. Тимчасом як різні місцеві підприємці, типу Костя Поклонського, заходилися організувати козацькі контингенти на взір Запорізького війська на місці, різні охочі люди на Україні і з української еміграції на московській території — що повиходили сюди з-під гетьманського режиму, також загорілися бажанням знайти на Білорусі арену для своїх подвигів. Маленький епізод, захований в тогочаснім московським приказнім листуванні, дає цікаву ілюстрацію сього руху і відкриває при тім пам'ять Сулиминоного повстання 1635 року і традиції його війська.

Починається ся справа таким протоколом, списаним в канцелярії путивльського воеводи 3 (13) серпня:

“162 г. августа в 3 д[ень] пришли в Путивль три члвка черкас, а в роспросе боярину и воеводе Миките Алексеевичю Зузину да дяку Миките Наумову те черкасы сказались: “Города Черкас Васко Іванов сын Сулименок, а отец мой был запорожским гетманом, и ево убили поляки. Да товарищ мой Пронка Легонов да писар Стенка Авдеев. А пришли мы в Путивль для того: хотим государю царю и вел[ико]му кн[язю] Ал[ексею] Мих[айловичу], вся В[еликой] и М[огучей] России самодержду, служить, и чтоб нам в Путивле и в иных городех поволено было прибирать себе из гулящих людей черкас в волные. А как приберем, и нам бы с теми охочими людьми итти ко государю в полк под Смоленск. Да при нас в Севске и в Камарицкой волости прибирает в волные черкас же черкашенин Стенка Федоров сын Вороненка, а отец ево Стенкин был полковник при отце Васкове при Иване Сулиме. А прибрал он члвк со ста, и о том из Севска воевода писал ко государю. Да и кликали в Севску, чтоб и достолные гулящие люди не разходились. А у нас будет охочих людей в зборе тысячи з две и болши. А пошел я Васка из города Черкас тому года з два и жил в Севску, а с товарищи своими с Пронкою да Стенкою шолся в Севском уезде в селе Крупце. А про ту нашу мысль никто не ведает, задумали о том сами промеж себя”.

На звороті на склейці: “К сим распросным речам вместо Василя Сулименка и товарища его Прокопа и свое место я Степан Овдеев руку приложил”¹.

¹ “Польские дела” 1654 р. московського архівосховища № 11, л. 4–5. Виявлено сей епізод в процесі праці археографічної експедиції Історичної секції Укр[аїнської] академії — В.С.Євфимовського і товаришів*.

При тім Сулименко подав таку чолобитну:

“Царю государю и великому князю Ал[ексею] Мих[айловичу], всея В[еликой] и М[огучей] Росии самодержцу, бьет челом холоп твой черкашенин Васка Сулименак. Млсрды государь царь и вел[икий] князь Ал[ексей] Мих[айлович], всея (!) В[еликой] и М[огучей] Росии самодержец, пожалуй мене, холопа своего: вели, государь, мне охочих людей к себе прибрать, и прибравш (!) охочих людей вели, государь, мне с теми охочими людми итти на твою государеву службу. — Штоб холопа своего пожал (!) и велел дать грамоту черкашенину (!) Василю Сулименку охотника збирать на твое царское слова всуды (!) по городах и тебе, господар цар, пойти на службу. Эмилуйся, господар цар, пожалуй”.

На звороті ніяких поміт. Чолобитну писано білоруським почерком на аркушику в ½ моск[овського] столбця.

Путивльський воєвода М.Зюзін поставився до справи дуже уважно і того ж дня відправив Сулименка з його товаришами до царської квартири з докладним звідомленням цареві, долучивши чолобитну Сулименка і його зізнання:

“В нынешнем¹ во 162-м году августа в 3 д[ень] пришли в Путивль три члвка черкас, а в распросе нам, хол[опам] тв[оим], сказались: Васка сын Сулименок, а отец де ево был запорожским гетманом и ево убили поляки, да товарищ ево Пронка Легонов да писар Стенка Авдеев; а пришли де они в Путивль и хотят тебе, государю, служить, а чтоб им в Путивле и в ыных городех повелено было прибирать себе из гулячих людей черкас в волные. И о том били челом тебе государю, а нам, хол[опам] тв[оим], подали своею рукою челобитную. И мы, хол[опы] тв[ои], ево Васку и товарищи, и их распросные речи за рукою, и челобитную послали к тебе, ко государю, в полки с приставом с путивльцом з Григорьем Федуриным и с провожатыми. А без твоего, государева, указу мы, хол[опы] тв[ои], ему Васке с товарищи в Путивле из гулячих людей из черкас в волные прибирать не велели, опасаяся от них всякого дурна. А умыслили они о том зборе собою, без ведома Богдана Хмельницкого”.

На звороті адреса: “В посолской шатер”. “162 г. августа в 15 д[ень] с путивльцом з Григорьем Федуриным”.

На се дано таку докірливу резолюцію:

“Государь слушав указал отписать: таких черкас принимать и роспрашивать было не довело(сь)²: бьют челом, чтоб им прибирать

¹ Титул поминаю.

² Не годилось.

волных, а волных окроме беглых холопей не живет¹, і вперед будет учнут такие приходить, и им отказывать”.

Її розвинено в такий наказ воєводі:

“От царя и вел[икого] кн[язя] (титул) в Путивль боярину нашему і воєводе Никите Олексеевичю Зузину да дяку нашему Миките Наумову. Августа в 15 д[ень] писали есте к нам, что августа ж в 3 д[ень] пришли в Путивль три члвка черкас: Васка Сулименок, Пронка Леонов, писарь Стенка Овдеев, і вы их роспрашивали. А в роспросе сказали, что они пришли в Путивль и хотят служить нам, и били нам челом, чтоб им в Путивле і в иных городех поволить прибирать из гулящих людей черкас в волные. И вы тех черкас послали к нам в полки с приставом путивльцем з Григорьем Федуринным и с провожатыми, а без нашего указа из гулящих людей из черкас в волные прибирать им не велели, опасаяся от них всякого дурна. А умыслили они о том зборе собою без ведома Богдана Хмельницкого.

И вам было таких черкас принимать и спрашивать не довел(сь), потому — бьют они нам челом, чтоб им поволить прибирать волных людей, а волных окроме беглых холопей не живет. И как к вам ся наша грамота придет, а вперед будет такие ж (закреслено: “учнут зборщики”, надписано: “плуты”) учнут к вам в Путивль приходить, і вы б им в таких делех велели отказывать и отсылали их назад (приписано): в Черкаские городы не мотчав². Писан на нашем стану под Смоленском. Лета 7162 августа в 18 д[ень]”³.

Як бачимо, путивльська адміністрація злякалася сеї козацької вольниці, побоюючися від неї “всякого дурна” як за Смути, з другої сторони — мала на увазі, що самовільних емігрантів з козацького війська приймати не можна — се противиться бажанням гетьмана. Він справді дуже лихим оком дивився на утечу военного елементу з його війська за московську границю, на слободи і до пограничних городів та жадав їх примусового повернення. Маємо його листа з місяця вересня до того ж Зюзіна з проханням не приймати до московських городів козаків-утікачів, особливо тих, що нарobili в війську якого-небудь замішання: стинати, вішати, в неволю брати, майно конфіскувати, а тих, що збираються в степах, над Тором, — тих знищити і розігнати. Місяць пізніше через свого посла Ждановича переказав він таке ж прохання до царя: щоб він дав наказ воєводам, аби не приймали до царських городів і висилали назад тих козаків, що “забунтувавши” в війську, тікають туди. А весною 1656 р. навіть задумав карну експедицію за московську границю, щоб поруйнувати слободи і силоміць вивести відти емі-

¹ Не може бути.

² Негайно.

³ Чернетка, там же, л. 6—7.

грантів, учинивши для страху криваву баню: тисяч десять вирубати на місці, а других десять вивести на Україну¹.

В сусідній Сівській окрузі адміністрація не порахувалася з сими момен-тами, а злакомилася на козацьку силу, що могла б придатися Москві для війни з Польщею. Тимчасово до царського указу дозволила Вороненку збирати охочих і навіть веліла “кликати”, щоб сі вільні люди не розходилися — вони можуть бути потрібні. Але центральний уряд поставився до сього рішуче негативно, для нього сі сулимівці — не що як “плуты”, що самовільно виходять з війська, і він потверджує, щоб ніяких таких “вольних людей” з війська не приймати, а відсилати назад на Козацьку Україну.

Але цікаво, що таких людей, коли вірити Сулименкові, можна було назбирати в пограничних московських городах цілі тисячі. Така страшна була утеча з війська.

Щодо Сулиминої дружини — то Сулименко, мабуть, мріяв про гетьманську ролю — для того має при собі писаря, а Вороненко, мабуть, хотів бути полковником по батькові. Але московська адміністрація не дала ходу сим планам, і з них, очевидно, нічого не вийшло.

¹ Про се буде в моїй “Історії України-Руси”, т. IX, гл. VIII*.

М.Грушевського “Об’єднання східного слов’янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках” на с. 495.

Списки ці у скорому, вірогідно, часі будуть видані Археографічною комісією української Академії... — на жаль, запланованої тоді публікації не відбулося, копія документа була втрачена. Дані присяжні списки були повторно виявлені у Російському державному архіві давніх актів (Ф. 141. — 1653. — Оп. 1. — Спр. 77. — 181 арк.) та повністю опубліковані лише у 2012 р. Див.: Присяга у Переяславі 1654 р. // Переяслав. 1654 рік / Упоряд.: В.В.Кривошея, С.М.Горобець, Б.О.Вакка. — К.: Пріоритети, 2012. — С. 31–147.

с. 366 У зв’язку з цим виникає питання, чи не був приписаний і Федоренко-Богун? — на час написання статті М.Грушевський — слідом за В.Липинським — ототожнював згаданого в реєстрі колишнього кальницького наказного полковника Івана Федоренка з Іваном Богоном. Натомість у IX томі питання про те, чи “Федоренко” і “Богун” — одна особа чи ні, М.Грушевський залишає відкритим. Див.: *Грушевський М. Історія України-Руси*. — Т. IX. — Перша половина: Хмельниччини роки 1650–1653. — К.: Держвидав України, 1928. — С. 735.

с. 372 Лист чорнобильського протопопа у “Чтениях Моск[овского] общ[ества] истории”, 1861, [кн.] III... — йдеться про документ: Копія с письма его милости, отца протопопа Чернобыльского от 22 января 1654 г. // Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. — 1861. — Кн. III. — Смесь. — С. 1–4 (окрема пагінація).

Сулимине військо в 1654 році

Перша публікація: Записки історично-філологічного відділу ВУАН. — Кн. XXIV: Праці історичної секції. — К., 1929. — С. 105–107. Підпис на початку статті: *Михайло Грушевський*. Дата не зазначена.

Машинопис з правками олівцем і чорнилом та допискою чорнилом рукою М.Грушевського, а також друкарськими позначками синім олівцем зберігається в ІР НБУВ (Ф. X. — Од. зб. 14801. — 4 арк.). На арк. 1 на початку статті підпис: *Михайло Грушевський*, вгорі праворуч написи “Укр. 1508” (чорнилом) та “До Записок” (олівцем).

Подається за першодруком.

с. 373 Виявлено сей епізод в процесі праці археографічної експедиції Історичної секції Укр[аїнської] академії — В.С.Євфимовського і товаришів — детальніше про діяльність Археографічної експедиції ВУАН див. коментарі до статей М.Грушевського “Об’єднання східного слов’янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках” на с. 495 та “До історії Переяславської Ради 1654 року” на с. 499–500.

с. 376 Про се буде в моїй “Історії України-Руси”, т. IX, гл. VIII — у М.Грушевського це вийшов X розділ. Див.: *Грушевський М. Історія України-Руси*. — Т. IX. — Друга половина: Хмельниччини роки 1654–1657. — К.: Пролетар, 1931. — С. 1201–1206.

Етнографічне діло Костомарова

Перша публікація у книзі: Етнографічні писання Костомарова, зібрані заходом академічної комісії української історіографії / За ред. М.Грушевського. — К.: Держви-

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
<i>О.Юркова</i> “...ВЕРНУВСЯ НА РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ, ДО КИЄВА, СПОДІВАЮЧИСЬ ПОВЕСТИ ІНТЕНСИВНУ НАУКОВУ РОБОТУ...”	V	
ІСТОРИЧНІ ТА ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ	1	
П'ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова.	3	428
Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання.	19	432
Костомаров і Новітня Україна. В сорокові роковини	32	435
Впливи чеського національного руху XIV–XV в. в українськiм житті і творчості як проблема досліду. Кілька заміток і дезідерат.	58	438
Місія Драгоманова.	69	440
Ганебні пам'яті	104	446
Апостолові праці	111	448
Постриження й інші обряди, відправлявані над дітьми й підлітками. ...	137	453
Відродження французької соціологічної школи.	143	454
Порайонне історичне дослідження України і обслідування Київського вузла	151	456
Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості	173	458
В двадцять п'яті роковини смерті Ол.М.Лазаревського. Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження	219	464
Історія слов'янських літератур — фікція чи необхідний науковий постулат?	238	469
“Малороссийские песни” Максимовича і століття української наукової праці	244	470
Сто літ українського народництва	260	474
З соціально-національних концепцій Антоновича.	267	476
З публіцистичних писань Костомарова.	288	480
Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища. ...	314	487
Чернігів і Сіверщина в українській історії. Кілька спостережень, здогадів і побажань	335	488
Об'єднання східного слов'янства та плани експансії на Балканах у 1654–1655 роках	351	490
Велике діло	356	497
До історії Переяславської Ради 1654 року	365	499
Сулимине військо в 1654 році.	373	507
Етнографічне діло Костомарова	377	507

Три академії	399	515
Ювілей львівських “Записок” і постулату Української академії наук	413	518
З приводу листування Б.Хмельницького з Оттоманською Портою	418	520
Незвісний епізод з життя Дорошенка.	423	522
КОМЕНТАРІ		428
ПОКАЖЧИК ІМЕН		524

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 10. Книга I

Серія “Історичні студії та розвідки”
(1924–1930)

Редактор	<i>І.Савлук</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректор	<i>В.Гоменюк</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Ум. друк. арк. 48,6. Обл.-вид. арк. 42,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № .

Державне підприємство
“Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”
79008 Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014 р.
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк Державне видавництво “Преса України”
03047 Київ, пр-т Перемоги, 50
Свідоцтво суб’єкта видавничої справи ДК № .

- Г91 **Грушевський М.С.**
Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, Г.Папакін, І.Гирич та ін. — Львів : Світ, 2002 —
Т. 10. Кн. I : Серія “Історичні студії та розвідки” (1924—1930) / упор. О.Юркова. — 2015. — 600 с.
ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)

Перша книга десятого тому 50-томного зібрання творів М.Грушевського продовжує серію “Історичні студії та розвідки”. У книзі вміщені 28 статей з історії України, української історіографії, соціології та етнології, що були написані визначним українським істориком у 1924—1930 рр. в радянській Україні та опубліковані у виданнях Всеукраїнської академії наук та за кордоном. Статті, надруковані М.Грушевським вперше іноземними мовами, подаються у книзі у перекладі на українську та мовою оригіналу.

Видання розраховане на істориків, соціологів, етнографів, археологів та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-921-0 (Т. 10. Кн. I)